

TÜRK SÖZLÜKBİLİMİNİN PROBLEMLERİ*

Erdoğan BOZ**

ÖZET

Yazar Türk Sözlükbiliminin problemlerini; Dilin kendine ait problemler ve sözlükbilimde ortaya çıkan problemler olmak üzere iki ana başlık altında inceler. Birinci problem üzerinde epeyce geniş durur. Bunu toplam altı alt başlıkta uzun uzun irdeler.

Yazar, dilin kendine ait problemlerini incelemeye geçmeden önce uzunca bir giriş yapar. Bu bölümde; sözlük yazarının çalışmasına başlamadan bir dizi prensip kararlarını almak zorunda olduğunu belirtir. Sonra Türkçe terimine açıklamaya girişir ve Türkçenin son 1000 yıldır geçirdiği serüveni kısaca özetler. Bu arada daha sonra uzun uzun işleyeceği sorunlara temas eder. Bütün bunların sözlük yazarının işini güçleştiren problemler olduğunu belirtir.

Tietze, önce “dilini adı” konusuna açıklık getirir ve buradaki karmaşaya dikkat çeker. Bundan dolayı sözlük yazarının - hali hazırda dilin adlandırılmasında- çıkmaza girdiğini ve kendisinin bir neticeye ulaşmak zorunda olduğunu söyler. İkinci olarak Türkçeyle tarihsel bağlantısı olan lehçelerin (Çağatay, Azeri, Türkmen vd.) cazip sözvarlığının ne olacağıdır? Üçüncü konu ise sözlük yazarının sözlüğünü oluştururken tarihsel olarak ne kadar geri gideceği ve sözlük malzemesinin ne kadar eski olacağıdır. Dördüncü soruna gelince yeni kazanılan sözcük ve deyimlerin ne olacağıdır. Yazar burada özellikle dil anlayışından uzaklaşma (Schizoglottical) gizli tehlikesinden bahseder.

Beşinci olarak ödünçleme sorunu ele alınmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte Arapça ve Farsça Türkçe için bir kültür dili olmuş ve bu dillerden sayısız ödünçleme yapılmıştır. 20. yüzyılın başından itibaren Türk kültürünün yön değiştirmesiyle, Arapça ve Farsça bir kültür dili olarak kaybolmuş fakat daha az oranda da olmak üzere başlıca Fransızca, kısmen İngilizce, Almanca ve Latince yani Batı dilleri devreye girmiştir. Bu konuda son olarak ölçün dışı şekillere, argoya ve bölgesel ağzılara göre sınırlandırma sorununa değinilmiştir.

Tietze, ikinci ana başlıkta sözlükbilimde ortaya çıkan problemleri sıralarken ilk olarak kapsama sorununa eğilir. Ona göre sözlük yazarının sözlüğünü yazarken hangi materyalleri sözlüğüne alacağı ve hangisini almayacağı oldukça ciddi bir sorundur. Örn.modası geçmiş olan ya da öne sürülen fakat kısa sürede unutulmuş söz türetmeciliğinin yanı sıra eski kültür dilinden gelen muhtemel materyal dâhil Türkçede aslında hiç var olmamış binlerce madde, anlam ve girişleri gözden çıkarmak zorunda kalacaktır. Yazar bundan başka

* Andreas Tietze, “Problems of Turkish Lexicography” *Problems In Lexicography* (Edit. by Fred W. Householder and Sol Saporta), s. 263-272, Indiana University Bloomington, 1976.

** Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, El-mek: dr.erdoganboz@gmail.com

alfabe ve heceleme problemleri ile açıklama ve tanımlama problemlerini de uzun uzun irdeler.

Anahtar Kelimeler: Sözlükbilimi, Türk Sözlükbilimi, sözlük yazımı, sözlük sorunları

THE PROBLEMS OF TURKISH LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

The author analyzes the problems of Turkish lexicography under two topics; language's own problems and problems which appear in lexicography. He discourses broadly about the first problem. He examines this problem under six subtitle.

The author write a long introduction before analyze the language's own problems. In this part; he indicates that dictionary writer should make some principle decisions before starting his work. And than he explains Turkish term and shortly summarizes adventure of Turkish for the last thousand years. By the way he mentions about the problems which will be processed detailed by him. He emphasizes that these are the problems which complicate the work of dictionary writer.

Firstly Tietze classifies to "name of language" and remarks to complexity in here. Fort his reason he says that dictionary writer comes to a deadlock about language name and he should reach a conclusion. Secondly he asks a question; what will happen the substantial vocabulary of dialects that have historical relations with Turkish (Çağatay, Azeri, Turkmen etc.) The third topic how far dictionary writer should go back historically when he forms his dictionary and how old should be dictionary material. The fourth problem is what will be the new words and phrases which is newly acquired. The author especially mentions hidden danger of remove from understanding of the language (Schizolottical).

Borrowing problem is discussed as a fifth topic. After acceptance of Islam by Turkish people, Arabic and Persian became the language of culture for Turkish people and they borrowed numerous words from these languages. Since the fist period of 20. century, Arabic and Persian disappeared as language of culture because of Turkish culture changed its direction towards to west. And west languages started to effect Turkish language in to a lesser extent, mainly French, partially English, German and Latin. Lastly, the author mentions the problem of limitation according to norm non-figures, slang and regional dialects.

In the second main topic, when Tietze order the problems which emerge in lexicography, firstly he deals with the problem of subsumption. According to him when dictionary writer writes his dictionary which materials enter or keep out the dictionary is a very serious problem. For example he should dismiss the meanings, entries and thousands of items which actually din not exist in Turkish with the inclusion of outdated, suggested but in a short time disappering and probable materials which come from old culture tradition. Further, the

---

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

author longly examines the problems of alphabet and spelling and problems of explanation and definition.

Key Words: Lexicography, Turkish lexicography, dictionary writing, problems of dictionary

Teorik hükümler ve pratik değerlendirmeler arasında orta yol bulmakta zorlanan bir sözlük yazarının önemli problemleri olacaktır. Bununla birlikte sözlük yazarlarının özel problemlerle karşılaşacağı diller de vardır ve Türkçe bunlardan biridir. Şimdi Türk sözlük yazarlarının problemlerini iki başlık altında özetleyeceğim: 1. Dilin kendine ait problemleri, 2. Sözlükbiliminde ortaya çıkan problemler.

1. Dilin kendine ait problemleri

Türkçe, problemleri olan bir dildir. Bu problemler esasında dil dışı kaynaklıdır. Bunlar tarihsel, kültürel ve sosyal olgularla ilişkilidir zira bu olgularla kişilerin dil anlayışı şekillenir, ayrıca bu problemler dili bizzat derinden etkilerler. Sözlük yazarı, çalışmasına başlamadan önce birçok prensip kararı almak zorundadır çünkü işleyeceği dilde bu kararlar doğrultusunda kendi dil anlayışını takip edecektir. Böylece dilin problemleri, sözlük yazarının problemleri olacaktır.

Türkçe, Türk halkının, daha dar anlamda Türklerin dilidir. Bu olduğundan daha basit bir adlandırmadır. Dilbilimsel olarak Türkçe, Altay dillerinin bir kolu olan Türk dillerinin en büyük grubuna dâhildir. Kültürel olarak Türkler, son 1000 yıldır İslam kültür sahasının ayrılmaz bir parçası olmuştur ve yalnızca son yüzyıl içinde, bu kültürel yakınlığa yönelik tavır bir dereceye kadar çelişkilidir. Sosyal olarak, son 500 yılın Türkçesi, başlangıçta Osmanlı hanedanının (bundan dolayı Osmanlıca diye adlandırılır), yargının, bürokrasinin ve başkentini diliydi. Edebi ifade sanatı, başlangıçtan beri klasik kültürel İslam geleneği ile uyumluydu, Farsça ve Arapça sözcük varlığının baskın olduğu (biçimbilimsel ve sözdizimsel birimlerin ödünçlenmesi daha az dikkat çekiciydi) gösterişli yazı biçimi ile konuşulan dil arasında her zaman bir uçurum vardı. Yabancı dilsel birimlerin (Hint-Avrupa dili olan Farsça ve Semitik bir dil olan Arapça) kapsamlı kabulü, Türkçenin (ses) yapısında yapısal değişikliklere neden oldu. Türkçe, biri Türkçe kaynaklı sözcükler diğeri ödünç/alıntı sözcükler olmak üzere iki sesbirimsel sistemli bir dil haline geldi,

Son yüzyılın politik değişiklikleriyle birlikte dil anlayışı da değişti. İlk olarak yüksek zümre edebiyatı geleneğinde kırılma ve kopma oldu. Büyük halk kitlelerine fikirlerini yaymak üzere bir itici güç olarak yeni politik grupların belirmesi ve gazeteciliğin gelişmesiyle yazının anlaşılması güç olan eski biçimi çağdışı oldu ve az çok ölçünlü olan konuşma dili, giderek onun yerine kullanılmaya başlandı. Bu yüzyılın başından beri bu gelişmeye milliyetçi amaçlar kısmen renk kattı; Osmanlıca, yabancı unsurlardan arındırılmalı ve yeniden Türkçeleştirilmelidir. 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Türk yaşam tarzında bir devrime yol açtı. 1920 ve 1930'ların Kemalistleri, aşırı şekilde geçmişi, kültürel İslam geleneğini, başkentini hâkimiyetini, entelektüel estetik anlayışını ve bütün bu karşı çıkılabilen faktörlerin sonucu olan eski dili de reddettiler. 1928'de Arap alfabesini feshedip Latin alfabesini getirerek eski kültürel geleneği ve İslam dünyasıyla olan bütün bağları şiddetle ve geri dönülmez bir şekilde kestiler ayrıca dilde yapacakları radikal değişikliği duyurdular. 1935'ten beri birçok (yeni sözcükleri içeren) uzun liste ve yaşamın bütün alanlarında öne sürülebilen yeni söz varlığı ile dolu kitaplar basıldı. 30'lu yılların sonlarında günlük gazeteler, politik durum hakkındaki yorum yazılarını yeni söz varlığı ile yazıyorlardı, yorumcu yazısını (önce) geleneksel dilde yazıyor daha sonra dizgici onu, bütün Arapça ve Farsçaları resmi listelerde önerilmiş Türkçe karşılıklarıyla değiştiriyordu. Ancak yeni kelimeden sonra araç içinde veya dipnotta elenmiş sözcüklerin çoğunu ilave ediyordu. Yeni sözcüklerin birçoğu açıklama olmadığı zaman büsbütün anlaşılmaz olduğu için makale

Turkish Studies

okuyucuları notlara veya resmi sözcük listesinin bir fotokopisine (bu kez Türkçeden Osmanlıcaya olanına) fazlasıyla güvenmek zorundaydılar. Okuyucu her gün bu zorluğa katlanarak zihnindeki bu işlemi başarmayı er geç öğreniyordu: Gözleri bir sözcüğü okuyor fakat mekanik olarak beyni “dil dışı” olarak adlandırılabilen bir zihinsel alışkanlıkla diğer sözcüğü kaydediyordu. Bu soruna harcanan muazzam enerjiye ve güçlü resmi desteğe rağmen hazırlanmış söz dağarcığının aslına bakılırsa bunların yalnızca bir kısmı tutmuştur. Genel dile giren sözcükler oldukça az oldu, büyük çoğunluk özel terminolojiye; başlıca idarecilerin, ordunun, yüksek okul ve üniversitelerde öğretilen bilimin terminolojisine bağlı kaldı. Bu bilimsel terimler dizgesi daha önce de Arapçadan alındığı gibi yapay kalmıştır. Alfabenin değişiminden ve tüm eğitim sisteminin Arap ve Fars dünyasından Batı dünyasına yönelip oraya intibakından sonra terminolojide önceki sistemin devamı imkânsız hâle gelmiştir. Sonuçta doktor, avukat, mühendis vs. genç nesil ile yaşlı nesil arasında büyük bir uçurum oldu; gençler, yaşlı meslektaşlarla olan problemlerini tartışma yolunu bulamadılar. 40’ların ortasında genç nesil (hayata) bir azınlık gibi başladığında, eski nesil ile aralarında büyük bir uçurum vardı. Gençler (70’lerde), eski nesli sayıca geçmeye henüz başladılar ki eski nesil 20 yıl sonra pratik olarak ölecekti. Bundan dolayı hem iletişim için bir kurallar seti olarak, bir sistem olarak hem bu kuralların uygulama sahalarının göreceli dağılımı ile sosyal bir kurum olarak Türk dili hali hazırda bir geçiş devresindedir. Buna rağmen bu gelişme, birinin sonuçlandırabileceği kadar sağlam ve düzgün değildir. Dil ile sürekli oynamak -tarihsel gereklilik olsa bile- değişim ve istikrara karşı zıt tavırlar ortaya çıkarmıştır: Bir tarafta yeni biçimlerin kabul durumu, iyi planlanmış yaratıcılık, geçmiş başarıların cesurca reddi diğer tarafta yeni olan her şeyin küçümsenerek reddi, gelenekçilik ve klasisizmde ısrar. Sürekli dalgalanmalar, halk dilinde, bölgesel ağızlarda, argoda ve Fransızca, Almanca ve İngilizceye sıkı sıkıya bağlı olan düşüncenin yüksek dünyasında karşılıklar arayan ayrıca geleneksellikten mahrum bırakan bir istikrarsızlık hissi oluşturmaktadır. Fakirleşmenin ve kabalaşmanın belli bir düzeyi herkesçe kabul edilmek zorundaydı.

Çelişkili anlayışlarıyla dilin bu durumu, sözlük yazarları için ciddi problemler yaratır. Onlar bu anlayışların hangisini takip edecek, birden fazla anlayışı veya bütün bu anlayışları bir araya getirebilecek mi? Sözlük yazarı çalışmasına başlamadan önce görev sınırları hakkında bir dizi karar vermek zorundadır. Çünkü bu kararların her birinde, karışık kavramlara sahip dilin şu anki yapısında bulunan iç problemler karşısına çıkacaktır.

a. Dilin adı: Türkler dillerini Türkçe olarak adlandırırlar fakat özellikle yaşlı neslin diline veya eski edebiyata atıfta buldukları zaman Osmanlıcasından bahsederler. İkisi arasındaki yaklaşık sınır çizgisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu (1923) ya da Arap alfabesinin kaldırılması ve Latin alfabesinin kabulü olabilir. Fakat tabii ki Türkçe terimi, Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan uzun süre önce kullanılmıştır. Aslında bu terim, Miladî 6. yüzyıldan beri Batı’da (Bizans Kronikleri’nde) biliniyordu. Terimlerde bir ayrıma gitmek için Miladî 8. yüzyılın kaya yazıtlarının Türkçesi ile günümüz Türkiye Türkçesi arasında yeteri kadar farklılık vardır. Ancak bilim terminolojisi, bu bağlamda netleşmiş değildir. Tatar, Başkurt, Kırgız, Yakut, Uygur vs. dahil diller grubunun tamamına atıfta bulunduğumuz zaman yapay “Turkic” terimini bir dereceye kadar kullanırız. Fakat bu terim, dilbilimin dışında neredeyse hiç kullanılmaz: Tarihçiler Orta Asya Türk (Turkish) İmparatorluğu’ndan ve antropologlar Türk (Turkish) Şamanist inançlarından bahsederler vs. Hatta dilbilimciler bile tutarlı değildir, sıklıkla 8. yüzyıl yazıtlarının dili “Old-Turkic” yerine (Old Turkish) Eski Türkçe olarak adlandırır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin dili için bilginler farklı terimler kullanıyorlar: Ottoman “Osmanlı”, Ottoman-Turkish “Osmanlı Türkçesi”, Osmanlı ve hatta Osman dahası Türkçe, Türkiye Türkçesi, İmparatorluk Türkçesi (Reichstürkisch), ve Fransa’da le Turuien (le Parisien veya l’Alsacien modeline göre). Bir çocuk böyle çok fazla ada sahip olduğu zaman onunla ilgili birçok yanlışlık var demektir. Dahası, çocuğun kendisi, belirsiz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Türkçe ve belki de bir terim olarak yaygın kullanılmadığı takdirde zararsız olan Türkiye Türkçesi istisnasıyla, bu adların hiç birini kabul etmez. Dilbilimsel bakış açısına göre, 1923 veya 1927'e kadar kullanılan dil için bir terim ve aynı dilin şu anki durumları için diğer terimleri kullanmakta mazeret olmadığı için en kolay ve en elverişli yol, Osmanlıca terimini kullanmaya devam etmek olacaktır fakat buna dilin yeni anlayışını gerçekleştiren Türklerin kendileri engel olurlar. Bundan dolayı hali hazırda dilin adlandırılmasında, sözlük yazarı çıkmaza girmiştir ve bir neticeye ulaşmak zorundadır.

b. Bağlantılı dillere göre sınırlandırma: Romantik bir şekilde bütün Türk dillerinin birleşmesi noktasında memnuniyet duyan 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sözlük yazarlarının bazılarına göre Çağatay ve diğer Osmanlı olmayan Türk dillerinin cazip söz dağarcığı ve deyimleri, sözlüğe giriş yapma hakkına sahip oldular. Bu davetsiz misafirlerin fazlasıyla geliş güzel tercihleri, sonraki sözlük yazarları tarafından da çoğu kez benimsenmiştir. Sözlükler genellikle sıkı sıkıya eski sözlüklerin omzunda yükseldiği için daha önceki ölçünlü çalışmalarda kesin olarak onaylanmış olan materyalleri gözden çıkarmak için çok fazla çaba gerekir. Ancak günümüzde, hiç kimse bir Türkiye Türkçesi sözlüğüne Çağatayca veya Tatarca sözcükleri dahil etmeyi düşünmez. Hatta Azerice ve Türkmençe gibi Güney Türk dilleri veya Oğuz'un alt grupları bile dikkate alınmaz. (Dilbilimsel zemindeki sınırlandırmanın zor olduğu tek nokta, (Kuzey Bulgaristan, Dobruca ve Moldavya'nın Gagavuz diyalektidir. Fakat bu problemin pratikteki önemi kayda değer değildir.)

c. Eski tarihsel aşamalara göre sınırlandırma: Sözlük yazarı dili kapsarken ne kadar geri gitmelidir? Türkçe için, dilin düzenine bağlı olarak çok farklı cevaplar verilebilir, bir yandan M.S. 1300 civarında popüler Anadolu halk şairi Yunus Emre tarafından kullanılan bir sözcük, sözlüğe alınmak için uygun görülebilir; öte yandan daha 1930'larda yaygın kullanılan fakat dil devrimi hareketiyle damgalanmış bir sözcük, demode kabul edilerek reddedilebilir. Atatürk'ün konuşmalarında kullandığı söz dağarcığı, günümüzün genç nesli için ekseriyetle anlaşılmalıdır. Bunu ihtiva eden bir sözlük, hali hazırda tarihsel bir sözlük olarak kabul edilir. (1300'den 1930'a) "eski" materyalleri toparlayan bir sözlük yazarı, her bir sözcüğe uygun bir etiket (öğrenilmiş, demode, eskicil, sadece eski neslin bildiği vs.) bulmak için çok dikkatli olmak zorunda kalacaktır.

d. Yeni gelişmelere yönelik sınırlandırma: Yeni kazandırılan sözcük ve deyimler ile ne yapılacağı sorunu aynı derecede zor olacaktır. Herhangi birisi tarafından öne sürülen her şey listelenmek zorunda mıdır? Eğer burada kriter, dilin sözcüğü kabul etme veya asimile etme derecesi ise bu nasıl ölçülebilir? Dil anlayışından uzaklaşma (Schizoglottical) gizli tehlikesinden nasıl sakınılabılır? Bir objektif özelliğin rehberlik edici prensiplerini oluşturmak çok zor olacaktır ve yine burada sözlük yazarı kendi sağduyusuna güvenmek zorunda kalacaktır. Şüphesiz ki bu bakımdan son dönem Türkçe sözlüklerin politikası çarpıcı şekilde değişkenlik gösterir. Kimileri yeni materyallerin tamamını dışarıda bırakırken kimileri bu materyali çapraz referanslarla katı bir şekilde şu anda reddedilmiş eş değerlerine (böylece sözlüğe dilden ayrılmanın prensiplerini takdim ederek) bağlıyorlar, geri kalanlar da yine değişik seçim prensiplerini uyguluyorlar.

e. Diğer dillerden yapılan ödünçlemeler: Yüz yıllardır hatta büyük ölçüde günümüzde Latince (daha küçük çapta Grekçe), herhangi bir kişinin herhangi bir zamanda yeni bir düşünceyi ifade etmek için ödünç alabileceği gereçlerin sözcüksel rezerv deposu olan Avrupa dillerinin uygarlık dili olmuştur. Türkçe için, hem Arapça ikinci derecede hem Farsça yüzyıllardır kültür dili olarak işlev görmüştür. Bir Osmanlı yazarı veya şairi bu dillerden ihtiyaç duyduğu (diğer sözcük türlerinin ödünçlenmesi daha sınırlıydı) herhangi bir ad veya sıfat ödünçleme yapma özgürlüğüne sahipti. Bundan dolayı bir Osmanlıca sözlük hazırlayıcısı eğer sözlüğünün kapsamlı olmasını istemişse Türkçe sözcükler ve Türkçede kullanılan ödünç sözcüklerden başka Arapça veya Farsça sözlüklerde ulaşabildiği bütün ad ve sıfatları sözlüğüne almak zorundaydı. Meninski'nin 1860'ta

yayımlanan Türkçe sözlüğünü **Thesaurus Linguarum orientalium, turcicae, arabicae, persicae** olarak veya Handjeri'nin 1840-41'de yayımlanan sözlüğünün **Dictionnaire francais-arabe-persan et turc** olarak adlandırmasının nedeni budur. Hatta James Redhause (A Turkish-English Lexicon, yay. 1890) bu sözcüklerin veya onların çeşitli anlamlarından hangisinin gerçekte Türkçede kullanılmış olduğunu bulma endişesine kapılmaksızın Arapça Kamus ve Farsça Burhan-ı Katı'nın tüm ad ve sıfat materyallerini sözlüğüne aldı. Redhause, bütün bu materyal en azından potansiyel olarak Osmanlıca'nın bir parçası olduğu için bunu yaparken haklıydı. Günümüzde Türk kültürünün yön değiştirmesinden sonra, bu materyalin potansiyel durumu ortadan kalkmıştır ve sözlük yazarı, bu materyale tarihsel bakış açısından yaklaşmak zorundadır: Sözlük yazarını yönlendiren prensip, aslında neyin kullanılıp kullanılmadığını ve bütünüyle çıkarılması gereken kısmın ne olduğunu ortaya koymak olmalıdır. Bunun için temel ihtiyaç kapsamlı bir örnekli sözlüktür. Ne yazık ki böyle bir şey yok. Şimdiye kadar yapılan bütün çalışmalar Türkçe materyaller üzerinde yoğunlaşmıştır. Uzun yıllar için böyle bir çalışmaya sahip olacağımız ümidi yoktur. Bundan dolayı bu alanda, sözlük yazarı az çok gelişigüzel ikinci yolu izlemek zorunda kalacak ve sonuç dilin anlayışıyla bağdaşmayan bir durum olacaktır

Türk kültürünün yön değiştirmesiyle, Arapça ve Farsça bir kültür dili olarak kayboldu, fakat daha az oranda da olmak üzere başlıca Fransızca, kısmen İngilizce, Almanca ve Latince yani Batı dilleri devreye girdi. Her ne zaman bir Türk bilgini, bilim adamı, bankacı, iş adamı, mühendis ve hatta spor uzmanları çok net bir açıklama yapmak isteseler Fransızca terim kullanırlar (Fransızca bilmiyor ve eğitimi başka dillerle olmuş olsa bile.). Birçok sahada Türkçe terminolojinin karışıklığı ve istikrarsızlığı nedeniyle, söz konusu olay çok sık gerçekleşir. Bundan dolayı Fransızca, bir dereceye kadar modern Türkçenin kültür dilidir: en azından Fransızca soyut adlar, Türkçenin potansiyel söz varlığı olarak düşünülebilir. Bunların ne kadarı sözlüğe alınmalıdır? Kimi sözlük yazarları, büyük bir ihtimalle bir şekilde anlaşıldıkları için "uluslar arası" terimlerin hepsini çıkarmaktadırlar. Bu doğru bir prensip midir? Ayrıca uygulama açısından kötü sonuçlar doğurabilir: Bir otomobil ve bir Türkçe sözlük ile Türkiye'yi dolaşarak seyahat eden ve bir motor sorunu yaşayan bir Amerikalı'yı düşünün, bütün otomobil terminolojisinin, bir şekilde Fransızca olduğunu öğrenmek ona yardım etmeyecektir.

f. Ölçün dışı şekillere, argoya ve bölgesel ağızlara göre sınırlandırma: Ölçün dışılık ve argo söz konusu olduğunda, Türk sözlük yazarının problemleri diğer dillerin sözlük yazarlarıyla az çok aynı olacaktır. Fakat ağızlara karşı tutumunda, anlayış çatışması nedeniyle tekrar başa dönecektir. Son elli yıl içinde Türkçe anlayışında devrim niteliğinde olan değişikliklerden biri, başkent (İstanbul) kültürel (ve dilbilimsel) hegemonyasının reddidir. Yüzyıllar boyunca İstanbul, merkezî bürokrasi ve yargı şehri olarak, ölçünlü dilini ülkeye dikte ettirmiştir. Buraya bağlı bütün birimlerde, başkent yöneticilerinin temsilcileri, subaylar, öğretmenler, doktorlar vd. ve onların aileleri ölçünlü dili (yerel nüfusça Osmanlı olarak adlandırılırlardı) konuşuyorlardı. Günümüzde zorunlu eğitim, zorunlu askeri hizmet, gazeteler ve radyo ile genelde İstanbul'daki ölçünlü dilin hâkimiyeti o zamana kadar olduğundan daha çok yerleşti. Fakat diğer taraftan, İstanbul'un politik olarak tahttan indirilmesi (ideolojik anlamda) onun desteklediği büyük geleneğin reddi; kırsal bölge ve şehirler arasında çok sıkı ve yakın bir irtibat, özellikle edebiyatta bölgesel söz dağarcığının ölçünlü dili güçlü bir şekilde istilasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde mevcut sözlüklerden herhangi birinin yardımıyla çağdaş bir romanı okumak imkânsız olmuştur. Burada, sözlük yazarları için yeni görevler ortaya çıkar ve tekrar sözlük yazarının bölgesel kaynağın bu yeni materyalini kapsamada nereye kadar gitmesi gerektiği sorunuyla karşılaşılır. Neredeyse sonsuz sayıda tutum söz konusudur: Sözlük yazarı bazı istatistiksel ölçütleri kullanarak edebiyattaki kullanış sıklığına göre hareket edebilir. Ör. Yerel karakterlerin görüş ve düşünceleri için terimler kabul ederek anlama göre hareket edebilir veya yardımcı eylemler, atasözleri, deyimler vb. belki bütün terimleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

benimseyerek fakat yalnızca sessel farklılıklarını vb. almayarak materyalleri kategorilerine göre ayırabilir.

2. Sözlükbiliminde ortaya çıkan problemler

Bizim gördüğümüz üzere, Türkçenin bugün kendisinin bulunduğu özel durumdan kaynaklanan problemler aynı zamanda sözlük yazarının problemleridir. Fakat ayrıca sözlükbilimi ile çok sıkı bağlantısı olan problemler de vardır. Bunların çok azını listeleyeceğiz.

2.1. Kapsama Sorunları: Yukarıda sözlük yazarının görevinin uygun bir şekilde sınırlanması sorununun tespitinde hâli hazırda başa çıkılması gereken zorlukları dolaylı olarak özetledik. O kapsamak istediği alanı nasıl sınırlandıracağına dair kararını verdikten sonra bu saha içindeki materyalleri bir araya getirmek zorunda kalacaktır. Prensipleri, seleflerinin hiçbirinin prensipleriyle muhtemelen örtüşmediği için eski sözlükleri kullanırken çok dikkatli olmak zorunda kalacak. Modası geçmiş olan ya da öne sürülen fakat kısa sürede unutulmuş söz türetmeciliğinin yanı sıra eski kültür dilinden gelen muhtemel materyal dâhil Türkçede aslında hiç var olmamış binlerce madde, anlam ve girişleri gözden çıkarmak zorunda kalacak. Diğer taraftan, önceki sözlüklere hatta bazen hiçbir hazırlık çalışmasına güvenemeyeceği yeni alanı kapsamak zorluğunu yaşayacak. Bir gazete, hikâye, sokakta yürüyen halkın konuşması, şarkılar, folklorun bütün türleri vd. bitip tükenmek bilmeyen kaynaklar bulacak. Türkçe sözlüğün geleneği öğrenilmiş (learned) sözlük tipinde olmalıdır. Günlük hayatın, pazarcılarının, farklı ticaret dallarının, oyunların hatta halk yönetiminin işleyiş biçiminin söz dağarcığı söz konusu olduğunda az sayıda başlangıç çalışması vardır ve sözlük yazarının bizzat kendisi bunları keşfedici olmak zorundadır.

2.2. Alfabe ve heceleme problemleri: 32 yıl önce Arap harflerinden Latin harflerine geçiş, sözlük yazarı için problemlerin diğer bir kaynağıdır. Aşırı derecede teknik olmadan bu problemleri tartışmak zordur. Ancak birkaç ipucu verebilirim. Yeni (Latin) alfabesi, farklı biçimde sembollerle eski (Arap) alfabesinin bir çeviriyazısı değildir. İlişki çok daha karmaşıktır. Ör. Arap alfabesinin bir harfi, Latin alfabesinin dört harfine karşılık gelebilir (iki farklı söylenişe sahip olan k, g, n, ğ'nin durumunda olduğu gibi), bundan başka yeni alfabenin bir harfi, eski alfabenin dört harfine karşılık gelebilir. Ayrıca ünlüler, Arap karakterlerde sıklıkla gösterilmezdi. Sonuç olarak Latin karakterlerde hecelemenin nasıl olacağını bilmek, Arap yazımındaki bir sözcüğün mutlak görüntüsünden anlaşılmaz. Diğer taraftan Arap yazımlı bir metin için Latin yazımlı bir sözlük kullanmak ya da bunun tam tersi pratik olarak imkânsızdır. Her iki yazım için kullanılacak olan bir sözlüğü hazırlamanın tek yolu; birinin referanslarının tartışılması ve diğerinin de çapraz referanslar için kullanılacak biri Arap biri Latin olan iki tam alfabeyi vermek yoluyla olur (Ör. Bertels'in 1954'te yayımlanan Tacikçe-Rusça Sözlük'ü ve Borovkov'un 1959'da yayımlanan Özbekçe-Rusça Sözlük'ü).

Alfabe değişikliğinin diğer bir sonucu, heceleme alışkanlığı ve heceleme kurallarının dalgalanması ve kuralızsızlığıdır. Bu endişeler çoğunlukla önemi fazla olmayan noktaları işaret etmesine rağmen sözlük yazarı için önemli problemlerdir. Sözlük hazırlayıcısı çalışmaya başladığında, bir zamanlar çoğunluk tarafından kabul edilen kurallar setine bağlı olmalı mı veya bütün değişiklikleri göz ardı mı etmeli yoksa onları karşılıklı referanslarla listelemeli mi?

Özel bir problem yabancı sözcükler ve yabancı adlardır. Yeni Türk alfabesi, Latin temelli olmasına rağmen, bazı ekstra harflere (ör. sh için ş, ch için ç) sahiptir ve (sh, ph gibi) bir sesin gösterimi için birleşik harflere izin vermez; “x” ve “w” harfleri yoktur ve “y” yalnızca bir ünsüz olarak bulunur. Bu nedenle Türkçe, İngilizce gibi yabancı sözcüklerin hecelenmesinde çok tutucu değildir; İtalyanca ve diğer dillerde olduğu gibi, Türkçe bilakis sözcüklerin ses resimlerini (Fransızca guichet “gişe” olarak hecelenir, “duy” Fransızca douille'dir. vs.) üretmek eğilimindedir. Özel adlar, bu eğilime (“Austria” için “Avusturya” ölçünlüdür fakat biri “Şikago” yanında

“Chicago”, “Kan” yanında “Cannes”i görebilir.) karşı zor bir mücadeleye sahiptirler. Avrupa tarihinin meşhur insanları nasıl adlandırılır ve hecelenir? Büyük imparatoru “Charles V” veya “5’inci Şarl” ya da (daha sık yapıldığı gibi) “Şarlken” olarak adlandırmak daha mı doğrudur?

2.3. Açıklama ve tanımlama problemleri: Bir dilin sözcüksel birimleri, tamamen farklı karakterli diğer dillerin terimleriyle tanımlanmak zorunda kaldığı zaman (ör. bir Altay dili olan Türkçenin birimleri, bir Hint Avrupa dili olan İngilizcede tanımlanmak zorunda kaldığı zaman) bir dizi problem ortaya çıkar. Birkaç örnek vereyim: Türkçe adlar, çokluk için işaretli bir biçime sahiptir; tekil ise, tek bir şeye denk gelen fakat birçok durumda bir çokluğa da atıfta bulunabilen işaretli bir biçimdir. Bu yüzden “adam” aynı zamanda hem “man” hem de “men, people” anlamına gelir. Bunun yanı sıra belirtme tanımlığı yoktur. Bir ad, sadece belirsizlik için bir işaretli biçime sahiptir. Bundan dolayı adam “man” veya “the man” hatta “a man” anlamına gelir. Bu durum, hali hazırda sözdizimsel sebeplerle Türkçe “adam”ın (veya başka herhangi bir ad) İngilizcede tam karşılığının olmadığını göstermektedir. Türkçe sıfatlar, karşılaştırma için özel biçimlerini kaybetmiştir. Bundan dolayı Türkçe “çok”, “birçok” anlamına gelir fakat aynı zamanda “daha çok” ve hatta “çok fazla” anlamına gelir. Türkçe, sıfat ve belirteç arasında bir ayrım yapmaz. Bu yüzden “çok” aynı zamanda “sayılamayan adlar ve aynı zamanda sıfatlar için kullanılan çok” anlamındadır. Türkçe sıfat ve ad arasında bir ayrım yapmaz yani “çok” aynı zamanda büyük ölçüde “en çok” anlamına gelir. Ayrıca, Türkçe herhangi bir sıfat için İngilizcede tam bir denklik yoktur. Diğer sözcük türlerinden de örnek verebilirim ancak bu verdiğim örnekler yeterli olabilir.

Türkçe eklemeli bir dil olarak en azından Hint-Avrupa dilleri karşısında bir avantaja sahiptir. Türkçe, dikkat çekici bir şekilde bir biçimbirim (=ek) sözlüğü içine sözcüksel sözlüğü entegre etme işini kolaylaştırır. Biz eğer göz ardı edilebilir sayıda istisnai durumları önemsemesek Türkçe iç-biçimbirimsel değişikliğe sahip değildir ve ara-biçimbirimsel ekleme problemleri çok azdır. Ayrıca, biçimbirimler genelde serbest eklemeleri alıkoymuşlardır ve anlamlarını kaybetmemişlerdir. Onların muhtemel kombinasyon sayıları çok fazladır. Bir biçimbirim sözlüğünde, sınırlı kapasitede olsa da öğrenciler, en karmaşık türevsel ve dilbilgisel biçimleri analiz edebilecek gereçleri bulacaklardır ve hatta eğer şanslıysalar kendileri için aşağı yukarı doğru şekilde ihtiyaç duydukları sözcük biçimini türeteceklerdir.